

24.19x27.52	1	54	עמוד	הארץ - גלריה	12/04/2024	89913683-7
הוצאת ספרים המשפט האחרון של קפקא - מאת בנימין באלינט - 25910						

עיון

המשפט האחרון של קפקא

המשפט האחרון של קפקא: פרשת ירושה ספרותית

בנימין באלינט

תירגם מאנגלית: יפעת בריל. הוצאת מאגנס, 274 עמודים, 118 שקלים

"קפקא בפראג", איור של האנס פרוניוס, 1946. אמונה בכוחה של האמנות צילום: Collection Roger-Viollet / Roger-Viollet via AFP

של מי השורה הזאת

"המשפט האחרון של קפקא" עוקב אחר פרשת העיזבון של מקס ברוד ומצליח לערער, בכישרון ובחוכמה, על שייכותה של היצירה לאמן עצמו

שני פוקר

ה לא נכון שאי אפשר לקרוא ספרי מחקר מההתחלה עד הסוף. עובדה. "המשפט האחרון של קפקא" הוא אחד מספרי המחקר היפים והמסוגננים ביותר שנתקלתי בהם. ספר שאפשר לגמועו כמו פרוזה קולחת. בכישרון סיפור בהיר ולופת עוקב חוקר התרבות בנימין באלינט אחר פרשת העיזבון של מקס ברוד; עיזבון שערור דרמה משפטית, לא רק מפני שנמצאו בו ניירותיו של ברוד – סופר יהודי מפראג שכתב בגרמנית והגיע לארץ ישראל בעקבות עליית הנאצים – אלא בעיקר מפני שנמצאו בו ניירותיו של סופר יהודי אחר מפראג, שמת לפני 100 שנים בדיוק: פרנץ קפקא. הספר, שיצא במקור ב-2018 ותורגם לאחריה רונה לעברית, עוקב אחר המשפט שהחל בבית הדין לענייני משפחה והגיע עד בית המשפט העליון. בדיונים השונים ביקשו השופטים להשיב על השאלה: למי שייכים כתבי היד בעזבונו של ברוד? שאלה שתחתיה רחשה, כאמור, שאלה ברורה יותר: למי שייך קפקא? האם כתבי היד של גדול הסופרים במאה ה-20 שייכים ליורשת החורקית של עזבונו של ברוד – אסתר הופה, אשת חיקו האחרונה שלה הוריש את כל כתביו בצ'כיה ואתו – או שמא לספרייה הלאומית, הארכיון המרכזי של הספרות העברית? ואולי בכלל לא? רכיון הספרות בעיר מרבאך בגרמניה, שבו שמור רים כתביהם של גדולי הסופרים שכתבו בשפה הגרמנית? אסתר הופה – ובהמשך בתה, חוה הופה

ראו בניירות שהוריש להן ברוד את רכושו הפרטי. לפיכך, הן סירבו לתת את הכתבים למדינת ישראל "חינם אין כסף" כרכוש רוחני לאומי. את הכתבים מן העיזבון אסתר וחוה לא שיחררו במשך 40 שנים, ואת חלקם אף מכרו במכירות פומביות למרבים במחיר, אף שברוד כתב בצוואתו – בניצוי מעט מעומעם – שיש להעביר את הכתבים, בסופו של דבר, לידי ארץ כיון ציבורי. כך התגלגל החומר לכדי מחלוקת משפטית בשל רצף של צוואות שהופרו: ראשית, הצוואה שהותיר קפקא לברוד, לשרוף את כל כתביו לאחר מותו – צוואה שבידוע לא מולאה אלא להיפך, ברוד הפך את ההוצאה לאור של כתבי קפקא לאחת ממישמות חייו העיקריות; שנית, הצוואה שהותיר ברוד לאסתר הופה – למסור את עזבונו לארכיון ציבורי בארץ או בחו"ל. הקריאה הספרותית העדינה שבאלינט עורך בנימוקי הצדדים במשפט חושפת דינמיקה סבוכה ומתוחה ביחסים שבין ישראל לגרמניה, ומתארת את פקעת המניעים של כל אחת מהמדינות לתבוע בעלות על סופר ש"כל כולו סירוב להשתייך לכתובת קבועה". ישראל, עזת המצח מבין השניים, הגיעה עם תחמושת ברורה: קפקא הוא יהודי שכתב בגרמנית יהודית. משפט חתו נספתה בשוואה, ואם ברוד לא היה מצליח להבריח את כתביו לארץ – הרי שהיו עולים בתוהו ומושמדים על ידי הנאצים. "המדינה התנהגה לכל אורך המשפט כאילו וכתה לתבוע בעלות בכל מוצר תרבותי יהודי מלפני 1948", כותב באלינט, "כאילו אוביקטים 'יהודיים' מממשים

במאדים, הרי שלא ניתן להתכחש למסורת קריאה יהודית-פרטיקולרית מתמשכת ביצירתו. תינו גרשם שלום, למשל, ראה בקפקא את "אמן המדרש היהודי". לאחר שקרא את "המשפט" הוא השווה אותו לספר איוב. "הסיטואציה שבה משפט נסתר מתנהל, ובמסגרת חוקיו מתרחשים כל חיי האדם, מגיעה בשתי היצירות האלה לשיא שכלולה", כתב שלום. קפקא, כידוע, מת לפני שהיה עליו להידחק מאירופה, ואין לדעת אם חייו היו מביאים אותו לארץ ישראל – כפי שהביאו את חברו ברוד. אין לדעת גם מה היתה דעתו על קריאות "יהודיות" כמו זו של שלום. ואולי שאף לת הזיקה של קפקא ליהדות כבר אינה רלוונטית, שהרי בסופו של דבר יהדותו כבר הוטבעה בכתביו, או כפי שטען הרולד בלוס, "קפקא הוא לספרות היהודית מה שדנטה לקתוליות וג'ון מיילטון לפרוטסטנטיות: הארכיטיפ של 'הסופר'". "המשפט האחרון של קפקא" מצליח לעמוד במשימה קשה: ללכת על החוט הדק, הנרטיב שהיפרם, שבין החיים לספרות. כלומר, להצליח להמחיש טענה פשוטה מאוד, שלפיה כל החיים הם סיפור, ולפיכך ניטש מאבק מתמיד כיצד לקרוא אותם. בתוך זאת, באלינט אינו מוותר על הסיפור של חוה הופה, שמצאה את עצמה בסופו של דבר מנושלת מהירושה שלה, ומתה ב-2018 בעוני ובכדידות. חוה הופה, כותב באלינט, סיימה את חייה בדומה לגיבור "המשפט", יוהן קן, כמישהי שגור הדין אינו נהיר לה וחתום בפניה. מותה הגיע לפני שהבינה לאשרו את ההיגיון שעומד מאחורי החוק שהורה לה, לכנס סוף, למסור לספרייה הלאומית בירושלים את הכתבים שראתה בהם הוגנה הפרטי.

בדקדוק של פרטים ובמעבר תמידי בין ווויות מבט, הספר שואל למי שייכת יצירת האמנות אחרי מותו של היוצר. אולם ברובד משמעותי יותר, הוא אף מערער על שייכותה של היצירה לאמן עצמו. האם אפשר להפריד את קפקא מברוד? שואל הספר. "היה מי שאמר שבלי יהודה איש קריות לא היתה צליבה. ובכן, בלי ברוד לא היה קפקא", טוען באלינט. "קפקא מדבר אלינו מגורנו של ברוד; כל קריאה בקפקא, בידועין או לא, היא קריאה ברודיאנית". נדמה שהיום אף אחד אינו שופט מבחינה מוסרית את מעשהו של ברוד – פרסום הכתבים של חברו הטוב בניגוד לבקשתו המוצהרת. ואף שעדיין אפשר לתהות על פרסומם של מסמכים אישיים כמו מכתבים, מעולם לאבי של קפקא – נדמה שהיום לא ניתן לחשוב את דמותו הכוללת של קפקא בלעדיהם. למעשה, ברוד יצר את קפקא לא רק בכתיבתו, בסדרו את הטיוטות המפוררות, בקביעת הסדר של יצירות כמו "המשפט" ועוד, אלא גם בכך שפירסם את כתביו של קפקא רק לאחר שפירסם את צוואתו המורה שלא לפרסם את כתביו. ביו, בכך לא רק השקית את מצפונו, אלא גם בנה את דמותו של קפקא בצורה המוכרת לנו: הסופר שביקש להמיט כיליון על כתביו מפני שלעולם לא העריך מספיק את כישורו, ומפני שלעולם לא יכול היה לשער את נפח גדולתו, את ההפך השפעתו, את קיומם של חיים שבהם כל אפיון זה ביורוקרטית סבוכה וחסרת היגיון תוכה לכי"ן "קפקא". רק דרך נפסדותו ורפיונו אלו יכול היה להיוולד קפקא בסופו של דבר כל כך מנצח. בכך הוא לא רק גדול הסופרים במאה ה-20, אלא הוא גם הסמל של האמונה האווילית, הביתית גוועת, הפושה בלב האמנים כולם: האמונה בכוחה של האמנות.